

УДК 930.253:94(477)«195/199»

В. Г. СЕМКОВ*

РАДІОСКРИПТИ РАДІО «СВОБОДА» ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПОДІЇ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

На основі документів ЦДАЗУ розкрито важливість використання радіоскриптів передач радіо «Свобода» як альтернативної інформації про стан подій у різних сферах життя України II пол. ХХ ст. Подано поняття та основні характеристики радіоскриптів, визначено їхню тематику.

Ключові слова: радіо «Свобода»; радіоскрипт; Українська Гельсінська група; Українська РСР; транскрибація.

Сьогодні незалежна Україна святкує 100-річчя з часів першої Демократичної Української Держави. Багато діячів – українців за походженням – довгі роки на чужині боролися за її відновлення. Одним із найбільш дієвих засобів боротьби стала правдива інформація про події в Україні, рупором якої було радіо «Свобода». Воно відіграло важливу роль не тільки в інформаційному, а й у пропагандистському плані під час т. зв. холодної війни. За його допомогою велика аудиторія дізнавалася про приховану інформацію з Радянського Союзу, мала змогу чути рядки забороненої літератури.

У наш час досліджено лише історію і розвиток радіо «Свобода», тоді як аспекти його діяльності у різних країнах світу та їх вплив на суспільно-політичні процеси ще недостатньо висвітлені і потребують нових історичних і публіцистичних розвідок. Документи, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), допоможуть дослідити події на теренах України від середини ХХ ст. і до здобуття нею незалежності.

Радіо «Свобода» (ще відоме як радіо «Вільна Європа») – некомерційна інформаційна служба, яку фінансує Конгрес Сполучених Штатів Америки. «Свобода» веде мовлення і поширює інформаційні програми через радіо, Інтернет і телебачення у понад 20-ти країнах Східної і Південно-Східної Європи, Кавказу, Центральної Азії, Близького Сходу. Її аудиторія станом на жовтень 2017 р. складала понад 23 млн користувачів, які слухали передачі, читали матеріали і знайомилися з мультимедійними продуктами¹.

* Семков Володимир Георгійович – головний спеціаліст відділу формування НАФ Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

Перша передача Української редакції радіо «Свобода» (в Україні – радіо «Визволення») вийшла в ефір із м. Мюнхена (Німеччина) 16 серпня 1954 р. У 1995 р. радіо «Свобода» на запрошення президента Чехії Вацлава Гавела переїхало з м. Мюнхена до м. Праги (Чехія). Понад тисячу годин мовлення щотижня радіо «Свобода» транслює сьогодні з нового центру у столиці Чехії. «19 місцевих бюро радіо «Свобода» з понад 900 штатними і позаштатними кореспондентами передають репортажі з місць подій та аналітичні матеріали»². Служби радіо «Свобода» ведуть ефір мовами країн, на які вони транслюються. Радіо «Свобода» бачить свою місію у просуванні демократичних цінностей та інститутів шляхом звернення до аудиторії тих країн, в яких свобода преси обмежена владою або наразі ще не стала нормою суспільного життя. Тому припинили трансляції служби: естонська, латвійська, литовська, польська, словацька, угорська, чеська, адже на думку редакції радіо у цих країнах встановилася демократія. Журналісти радіо «Свобода» надають своїй аудиторії те, що їй недоступно з місцевих засобів масової інформації: новини без цензури, відповідальний обмін думками, відкрите обговорення проблем³.

Радіо «Свобода» бореться з будь-якими проявами нетерпимості, сприяє зміцненню взаєморозуміння між народами та подає приклад об'єктивності і професіоналізму місцевим засобам інформації, сприяє навчанню та зростанню майстерності журналістів, формуванню їхньої незалежної позиції, розвиває партнерські відносини з місцевими засобами інформації. Після здобуття Україною незалежності, з 1991 р. радіо «Свобода» відкрило бюро у м. Києві⁴.

Важливим джерелом вивчення основних напрямів діяльності радіо «Свобода», тематики передач тощо є радіоскрипти, що зберігаються у фондах ЦДАЗУ. Радіоскрипт (транскрибація радіопередачі) – розшифрування радіопередачі, перетворення її у письмовий варіант за допомогою букв і символів із дослівним збереженням її аудіозвукового ряду. Для створення радіоскриптів відсутні якісь усталені правила чи норми. Все залежить від типу аудіозапису, бажань замовника транскрибації, складності передачі важливих чи емоційно насичених моментів і бажаного вигляду кінцевого текстового варіанта.

Основні варіанти радіоскриптів, що зберігаються у фондах ЦДАЗУ, можна розділити на 5 типів: 1-й – радіоскрипт, що в загальних рисах передає суть запису; 2-й – радіоскрипт, що складається з розшифрування лише важливих моментів радіозапису; 3-й – радіоскрипт, що передає запис зі змінами у вигляді відсутності слів-паразитів, заїкань, заміни безграмотно побудованих речень тощо; 4-й – радіоскрипт, що дослівно і повно передає запис; 5-й – радіоскрипт, що дослівно і повно передає запис, зазначаючи у дужках емоції, що трапляються у ньому.

Радіоскрипти можна також поділити на такі види:

Інтерв'ю. Цей вид радіоскрипту, що складається з питань радіоведучого та відповідей гостя студії, зустрічається найчастіше. Бувають випадки, коли серед радіоскриптів-інтерв'ю зустрічаються записи у вигляді суцільного тексту мовлення гостя без питань радіоведучого. Це трапляється через те, що за бажанням замовника (у цьому випадку – ведучого радіопередачі) його слова не записані (так як вони не несуть важливої інформації) і тому опущені в тексті радіоскрипту.

Надиктовки – види радіоскриптів, що являють собою суцільний текст. У фондах ЦДАЗУ вони зустрічаються у вигляді оповідань, розповідей учасників подій, віршів, пісень. Зазвичай ці твори відносяться до забороненої літератури або творів репресованих культурних чи громадсько-політичних діячів.

Серед документів майже не трапляються *радіоскрипти, що були розшифровані з субтитрів чи рухомих рядків*. Цей вид радіоскрипту з'явився не так давно завдяки появі цифрового варіанту радіопередач, де, крім звуків, демонструється картинка зі студії, звідки транслюється радіопередача та супровідний до неї інформаційний текст. Цей текст після розшифрування також стане радіоскриптом або його частиною.

Синхрони – варіант радіоскрипту, що являє собою діалог, у якому зазначаються тайм-коди. Тайм-код – це показник часу (відмітка часу), що зазначається у відповідному форматі при перетворенні аудіозапису в текстовий варіант (радіоскрипт). Він потрібен для співставлення тексту з аудіозаписом. Зазвичай тайм-код використовують для полегшення роботи при подальшому монтажі, а також для показника, що і в якій послідовності вийде в ефір. Також тайм-кодами помічають певні ділянки тексту радіоскрипту, де інформація відсутня або не є достовірною через неможливість її прослухати у аудіозаписі і передати дешифрувальником*. Це трапляється через запис поганої якості, нерозбірливе мовлення тощо. У таких випадках тайм-коди записуються з урахуванням секундних відміток в аудіозаписі і частіш за все несуть недостовірну інформацію або інформацію, яка лише передає суть сказаного. Також тайм-кодами відмічають початок і кінець якоїсь дії: технічне мовлення, розмова не за темою, перерви тощо.

Синхрони відрізняються від інтерв'ю лише тим, що в них присутні тайм-коди. Ці радіоскрипти зустрічаються у вигляді грубого, дослівного тексту з великою кількістю слів-паразитів, заїкань, суржику, некоректно побудованих речень. Це записи радіоконференцій, «круглих столів» тощо. Такі радіоскрипти легко впізнати за присутністю в них модератора (голови, ведучого), який «дає гостям слово» (можливість висловити свою думку) чи коротко коментує сказане, та навпаки – його

* Людина, яка прослуховує і переводить аудіозапис у текст.

відсутністю, що призводить до хаосу, де кожен перебиває свого співрозмовника.

До радіоскриптів, що майже не трапляються у фондах ЦДАЗУ, можна віднести так звані *фокус-групи*. Це вид радіоскрипту, що являє собою обговорення певною групою осіб результатів соціологічного або маркетингового опитування. Такі радіоскрипти виокремлюють в особну категорію через їх інформативність і у подальшому використовують як текстовий матеріал для побудови графіків і презентацій.

Лекція – це вид радіоскрипту, який являє собою пряму мову радіоведучого і відрізняється від надиктовки лише тим, що інформація, яка подається, несе в собі складний, спрямований на певний науковий профіль матеріал і не розрахована на сприйняття кожним радіослухачем. Окремо від лекцій виділяють *радіоскрипти вебінару*. Це також новий вид радіопередачі, під час якої ведучий, крім надиктовки тексту, відповідає на питання слухачів у електронному чаті або на їхні дзвінки у студію.

Радіоскрипти судових засідань є останнім видом, що трапляється у фондах ЦДАЗУ. Він являє собою розшифрування аудіозапису засідань суду, де передаються слова кожного присутнього дослівно і не допускається перефразування, домислювання або виключення будь-яких деталей аудіозапису. В радіоскриптах судових засідань обов'язково вказують того, хто говорить.

Всі перераховані вище види радіоскриптів є лише частиною варіантів способів передачі радіозапису в текстовому вигляді, що зберігаються у фондах ЦДАЗУ.

У радіоскриптах діалогів, інтерв'ю, конференцій або будь-якого іншого виду, де присутні декілька співрозмовників, мова кожного співрозмовника подається з абзацу та обов'язковим зазначенням імені того, хто говорить. Якщо імена невідомі, їх у радіоскриптах можуть замінити маркерами (чоловік_1, ж_1 або співрозмовник_1 та ін. варіанти). Якщо якесь слово дешифрувальник не зміг розчутити – він передає його на письмі у вигляді трьох крапок у лапках, після яких у переважній більшості стоїть тайм-код. Це робиться для того, щоб у подальшому цей фрагмент був помітний і пропущене слово вставлено від руки, що інколи і зустрічається в документах.

Точний рік у радіоскрипті подається без приставки літер через дефіс. Наприклад: «1991 рік». Якщо вказується, протягом яких років відбулася подія, застосовується скорочення числівника з приставкою літер після дефісу. Наприклад: «80-ті роки» або «80–90-ті роки». Століття подаються у вигляді римських цифр, наприклад: «XIX століття». Числівники до десятків включно у радіоскриптах зазначаються прописом крім дат, одиниць валюти і виміру, наприклад: «один тиждень», але «1 січня», «1 відсоток».

У радіоскриптах лапки застосовуються при передачі власних назв і слів іншомовного походження. Аббревіатури у переважній більшості пишуться без лапок.

Радіоскрипти у ЦДАЗУ широко представлені документами опису № 3 «Радіоскрипти радіо «Свобода» (1975–1992 років) фонду № 71 «Колекція документів української діаспори, зібраних видавництвом «Смолоскип».

Опис складається з документів, які дають змогу уявити ситуацію в Україні другої половини ХХ ст. У ньому переважно трапляються документи українською мовою, менше – англійською.

Опис фонду містить такі радіоскрипти (сценарії радіопередач): про правозахисника генерала П. Григоренка (1978–1981 років), статтю М. Волобуєва «До проблем Української економіки» (1981 року), виступи Л. Темофеева «Про становище селян в СРСР» і В. Дарчука «Економія хліба і сільськогосподарська політика КПРС» (1981 року), стосовно Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (1981–1982 років), літературних читань, спогадів із життя письменників і розповідей, що стосуються забороненої літератури (1981–1982 років), з релігійної тематики (1982–1986 рр.), щодо Українського олімпійського комітету (1984–1992 років) та ін.

Із радіоскриптів, де висвітлюється «польське питання», дізнаємося про гоніння, побиття та клінічні ув'язнення активістів, які боролися за створення «Вільної Профспілки» в УРСР, у той час як у Польщі активно почала діяти польська незалежна профспілка «Солідарність» на чолі з Лехом Валенсою. У тексті запису є такі рядки: «...ще в шістдесяті роки комуніст Володимир Клебанов, котрий працював тоді гірничим майстром у Донбасі, намагався створити Вільну Профспілку у себе на шахті. Цю профспілку власті негайно розгромили, а самого Володимира Клебанова заарештували, звинуватили за статтею сто вісімдесят сім риска один частина перша Карного кодексу Української РСР, визнали не осудним і відправили на примусове лікування до Дніпропетровської психолікарні спеціального типу...». «...на клебанівців звалився ряд репресій. Їх схоплювали на вулицях, у метро, на вокзалі, на центральному телеграфі, висилали силоміць із Москви, засуджували на п'ятнадцять діб, насильно госпіталізували в психолікарні, були також випадки побиття»⁵.

Про утиски робітничого класу Української РСР відомо зі сторінок радіоскриптів стосовно Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (далі – Українська Гельсінська група). Зокрема, у них йдеться про лист Миколи Погиби до Української Гельсінської групи та Комітету з прав людини Організації Об'єднаних Націй, де автор пише про його ув'язнення за те, що він обороняв права робітників і висловлював свої думки. Наприклад: «Що в СРСР державний апарат

грабує трудящих і це відбувається без будь-якого протесту з боку офіційних профспілок»⁶.

Серед радіоскриптів, що висвітлюють економічне становище України, варто виокремити такий запис, як обговорення статті М. Волобуєва «До проблем Української економіки» (1981 р.). У ньому всебічно висвітлюється економічний стан України та її знесення Москвою: «Наслідки російської економічної політики були складні та двоїсті. Вони обезкровлювали торгівлю українську, що її було тепер втягнуто до орбіти російської, очевидячки, в інтересах останньої і прямо чи посередньо українську промисловість підриваючи»⁷.

Одним із ключових елементів суспільства Української РСР було селянство. На думку деяких економістів (серед яких був Лев Темофіїв – учений-економіст, письменник, народний діяч, дисидент), уся економіка держави трималася на плечах селян, які у другій половині ХХ ст. ще продовжували складати більшість серед кількості зайнятих робочих місць у державі. Він писав: «...вся радянська система, починаючи від нашого зарозумілого уряду і кінчаючи вченими-атомниками та поетами-піснярами, живе за рахунок селянської сім'ї»⁸.

Сільське господарство, натомість, дуже сильно контролювалося усілякими нормами, планами, обліками і зобов'язаннями, що потроху його нищило і не дозволяло йому розвиватися, розширювати свої межі і власноруч контролювати збут і фінансові потоки. Відміна таких норм сільському господарству і набуття самостійності дало б дивовижні фінансові результати, але вони не цікавили керівництво країни, про що відомо з «експерименту Худенка»^{*} та його наслідків.

Радіоскрипти висвітлюють ще один цікавий фактор економіки Української РСР – «чорний ринок», який засновувався на обміні «я – тобі, а ти – мені». Це явище було очевидне для всіх, розвивалося публічно і навіть для більшості було нормою. Воно могло бути знищено державою, але настільки прижилося, що було вигідно усім: «Якщо терплять – значить без цього власті не втримаються»⁹. І це економічне явище було настільки потужним, що створило перепону для розвитку зовнішньої економіки та експорту товарів і послуг гарної якості з відсутністю обмежень на їх купівлю: «Чорний ринок – не лазівка, не потаємні дверцята в стіні, що їх ми хитро пробрили. Чорний ринок – це й лазівка і сама стіна»¹⁰.

Читаючи сторінки радіоскрипту про Українську Гельсінську групу, дізнаємося про випадки порушення конституції СРСР, Загальної декларації прав людини та інших документів, що захищають права і свободи людини. На сторінках радіоскриптів зустрічаються рядки

^{*} Худенко Іван Никифорович (1918–1974) – радянський економіст. У 1960-і роки зробив спробу запровадити у сільському господарстві капіталістичні методи ведення справ.

і стосовно сфабрикованої справи проти активіста Української Гельсінської групи – В'ячеслава Чорновола. Під такі арешти зі сфабрикованими справами потрапляли всі активісти, які приймали участь у правозахисному чи релігійному русі (список включає 19 засуджених і 20 заарештованих в Україні). Також у радіоскрипті йдеться про звернення організації «Міжнародна християнська солідарність» до Третього світового конгресу психіатрів, «...щоб цей конгрес вимагав припинити у Радянському Союзі примусове запроторення політичних дисидентів до психіатричних лікарень». У цьому закликі згадані справи українців Йосипа Терелі, Володимира Хайла, Владислава Завальнюка і Федора Сиденка»¹¹.

Якщо звернути увагу на радіоскрипти з релігійної тематики, можна дізнатися про контроль над релігійним життям українців з боку партійних функціонерів, його обмеження рамками церковних ритуалів, заборону в'їзду на територію Радянського Союзу закордонних місіонерів. Також вважали антирадянською і вилучали будь-яку релігійну літературу, що потрапляла з-за кордону. Разом із тим, деякі «релігійники» знайшли спосіб поширення своїх вчень шляхом «релігійних листівок». Але цей спосіб не набрав би таких масштабів, якби не був таким хитрим і підступним. Справа у тім, що релігійні листівки мали у своєму тексті (крім вчень) погрози і залякування, наприклад: «тебе спіткає велика хвороба, невиліковна, а то й смерть...»¹². Ці листівки були спрямовані на психічно слабкі верстви населення – неповнолітніх і молодь, адреси яких були вказані в «телефонній книзі». І щоб врятувати себе, вони повинні були написати ті ж самі тексти і відправити іншим. Таким чином, за короткий проміжок часу релігійна лихоманка охопила маси і не одразу її вдалося вгамувати. Як наслідок цих дій, збільшилася кількість людей, які стали носити релігійні символи, розмішувати в квартирах образи і відвідувати церкви. Також це стало поштовхом для появи підпільних релігійних сект.

З 1965 і до 1980-х років відбулися гоніння, обшуки і арешти українських священнослужителів. Усіх активістів відправили до таборів за антирадянську агітацію та пропаганду, деяких після виходу на волю ув'язнили на другий термін¹³. У цей час на території Західної України розвивався рух на підтримку Української греко-католицької церкви в Україні і захисту прав людини («Ініціативна група захисту прав віруючих і Церкви на Україні»), на чолі якої стояли Йосип Тереля (колишній політв'язень), Василь Кобрин та католицький священник Григорій Будзинський. Цей рух видавав «Український католицький вісник» і писав матеріали до радіо «Свобода» в програму «За права людини, права нації». Зміст вісника включає в себе не тільки релігійні матеріали, а й інформацію про переслідування віруючих, листи, поезію та статті з різної тематики. Рух за «легалізацію Церкви» тривав з 1982 р.

і до чергового ув'язнення Й. Терелі, після чого він пішов на спад, а послідовники руху замислилися: «а чи потрібна нам ота легалізація»¹⁴. Справа в тім, що ті, хто потрапляв на другий термін ув'язнення, мали всі шанси не вийти з табору, наприклад: «Убито в пермських таборах одного із засновників Української Гельсінської групи Олексу Тихого. Вбито його планово й свідомо»¹⁵. Якщо не вдавалося вбити, то просто не надавали необхідної медичної допомоги і погіршували умови перебування в місці ув'язнення.

Зі сторінок радіоскриптів дізнаємося про тяжке становище католиків в Україні: «...триста десять українських католиків одержали останнє попередження, щоб до 17 листопада прийняли радянські паспорти, які віруючі віддали властям. Ні один католик не виконав наказ властей, так що радянські тюрми й концтабори поповняться новими жертвами свавілля комуністів»¹⁶. Дійсно, відсутність громадянства чи радянського паспорта неодноразово ставала причиною ув'язнення і заслання.

Не менш цікавими є радіоскрипти щодо культурного стану України у другій половині ХХ ст. Читаючи сторінки тексту запису «До сучасного театру в Україні», дізнаємося про його занепад. Це відбувалося через постановки однотипних прем'єр, де глядач не мав вибору, оскільки існували певні накази, наприклад: «...всім театрам України рекомендовано ставити п'єсу «Сині роси» Миколи Зарудного – всім без винятку»¹⁷. Управління театрів Міністерства культури Української РСР не допускало постановки українських письменників, у культурних колах стан театру називали «летаргічним». Василь Фольварочний у своєму виступі на 9-му з'їзді спілки письменників у 1986 р. зазначив: «...театральна справа в республіці нагадує човен з веслярами, які представляють різні відомства, і кожен намагається веслувати до свого берега»¹⁸. В цей час, за словами Леся Танюка (стаття «Летаргія українського театру»), прикметами, якими характеризували театр, були: «розважальність і хохляцько-горілчаний вихваляс»¹⁹.

Відродження національного театру почалося після ХХVII з'їзду КПРС 1986 р., коли Міністерство культури Української РСР на чолі з Юрієм Олененком (у минулому – театральним актором), постановило відродити український театр, зацікавити глядача і покращити якість прем'єр. Початок «експерименту» з відновлення поклала п'єса «Диктатура совісті» Михайла Шатрова, яку у 1987 р. поставив у Київському Молодіжному театрі Лесь Танюк.

Наразі засоби масової інформації продовжують бути не просто інформаційним засобом, а й несуть у собі пропагандистську складову. Відтак, ми можемо вважати радіоскрипти радіо «Свобода», які зберігаються у ЦДАЗУ, важливим джерелом інформації для відображення стану в Україні у другій половині ХХ ст., оскільки за їх допомогою відтворюється картина подій у таких сферах як заборонена література,

судові справи над правозахисниками та активістами, занепад сільсько-го господарства та економічна відсталість України, спроба відродження театру, двобій між релігією і владою тощо. Радіоскрипти є джерелом замовчуваного, забороненого і того, що критикувалось майже півстоліття. Вони зберегли в собі інформацію про боротьбу за незалежність в Україні та за її межами. Але це не вся інформація, а лише крихта із всього того, про що можна дізнатися, вивчаючи сторінки записів радіо-передач радіо «Свобода».

¹ Говорить «Радіо «Визволення»: зб. матеріалів Української редакції. Кн. 1. Мюнхен: Заходом Української редакції «Радіо «Визволення», 1956. 144 с.

² Про радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/p/4388.html> (дата звернення: 05.12.2018).

³ *Примаченко Я. Л.* Радіо «Свобода» // Енциклопедія історії України. Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 112.

⁴ *Богуславський О.* «Визволення» веде до «Свободи»: внесок одного радіо в незалежність України або свобода як краєць хліба. URL: <http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/vypusk7/visnyk07-23.pdf> (дата звернення: 05.12.2018).

⁵ ЦДАЗУ (Центральний державний архів зарубіжної україніки). Ф. 71. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 1–2.

⁶ Там само. Спр. 5. Арк. 2.

⁷ Там само. Спр. 4. Арк. 2.

⁸ Там само. Спр. 6. Арк. 1.

⁹ Там само. Арк. 2.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. Спр. 5. Арк. 6.

¹² Там само. Спр. 14. Арк. 2.

¹³ Там само. Арк. 18.

¹⁴ Там само. Арк. 15.

¹⁵ Там само. Арк. 20.

¹⁶ Там само. Арк. 25.

¹⁷ Там само. Спр. 18. Арк. 1.

¹⁸ Там само. Арк. 2.

¹⁹ *Танюк Л.* Летарія українського театру // Сучасність. 1969. № 8. С. 86.

This article shows the importance of using Svoboda radio radioscripts as the alternative information about episodes in different life spheres in Ukraine during the second half of 20th century on the documents of the Central State Archives of Archival Ukrainica. There is given the concept and main characteristics of radioscripts and considered their topics.

Key words: Svoboda radio; radioscript; Ukrainian Helsinki Group; Ukrainian SSR; transcription.